

De verzelfstandigde rijksmusea: van calamiteitenplan naar integrale veiligheidszorg

Voordracht Symposium Bescherming Cultureel Erfgoed bij Calamiteiten
NIFV Arnhem, 21 januari 2009

Dames en heren, collega's en vrienden,

In de titel van mijn voordracht suggereer ik een ontwikkeling, een groei: de verzelfstandigde rijksmusea – van calamiteitenplan naar integrale veiligheidszorg. Als inleiding op deze dag wil ik dan ook wat achtergrond schetsen: wat is er in de afgelopen jaren zoal gebeurd op het gebied van veiligheidszorg in de museale sector en in het cultureel erfgoed? Wat is er intussen bereikt? Het is een verhaal van incidenten, onderzoeken en maatregelen. Ik baseer me hierbij vooral op de ontwikkelingen rond de rijksmusea die begin jaren negentig verzelfstandigd zijn. Hun collecties zijn nog steeds rijksbezit, maar ze worden beheerd door stichtingen. De Erfgoedinspectie inspecteert het behoud en beheer van de collecties, en daarmee ook het risicobeheer.

Laat ik voorop stellen dat veiligheidszorg/ risicobeheer natuurlijk niet nieuw is. Eind 19de eeuw bijvoorbeeld moesten de rijksmusea op verzoek van Kunsten en Wetenschappen, toen nog onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken, hun brandreglementen op schrift stellen. Hierover is een interessante brief bewaard gebleven. Hij is geschreven door de directeur ('hoofdbestuurder' heette hij officieel) van Museum Meermanno in Den Haag, die ook hoofdbestuurder was van de Koninklijke Bibliotheek (toen deed je dat er gewoon even bij). Deze heer Wijnmalen had de eer mede te delen dat hij een brandreglement niet bepaald nodig vond. Daar had hij ook argumenten voor, gebaseerd op een risicoanalyse *avant la lettre*. In het museum bevonden zich namelijk geen licht ontvlambare stoffen, en het was aangesloten bij de brandweer. Bovendien had hij zo weinig mensen in dienst dat afzonderlijke instructies voor zijn personeel niet nodig waren.

In diezelfde tijd, in 1895, verscheen overigens het jaarverslag van het Rijksmuseum voor Volkenkunde (toen heette het nog Rijks Ethnografisch Museum) met de legendarische titel *Museum of mesthoop*.

U ziet, vroeger was het heus niet allemaal beter.

Het oudste boekje over preventie in onze eigen bibliotheek, bij de Erfgoedinspectie, dateert van 1956. Het is een verslag van de Museumdag, die toen nog georganiseerd werd door de Vereniging van Directeuren van Nederlandse Musea. De brochure is getiteld *De brandveiligheidszorg in musea*. Het is voor een deel natuurlijk geënt op ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog.

Hoewel de geschiedenis van de preventie in cultureel Nederland nog geschreven moet worden, heb ik de indruk dat er na deze brochure uit 1956 lange tijd niets verschenen en ondernomen is. Pas weer in 1974 schreef G. Schröder een vrij uitgebreide handleiding getiteld *Museumbeveiliging*. In 1991 bracht de Nederlandse

Museumvereniging hiervan een herziene uitgave uit, in samenwerking met het Bureau voor Schadepreventie. Nu heette het, meer specifiek, *Museumbeveiliging tegen crimineel gedrag*. In die jaren, de jaren negentig, kwam een kleine stroom aan publicaties op gang.

Een eerste erkenning van het vak in internationale context was er trouwens ook al in 1974, toen er bij de International Council of Museums een nieuw comité werd opgericht, het International Committee for Museum Security (ICMS).

Een belangrijke impuls werd gegeven door een themadag van het Centraal Laboratorium voor Onderzoek van Voorwerpen van Kunst en Wetenschap, de voorloper van het Instituut Collectie Nederland (ICN). In 1992 organiseerden zij hun twintigste themadag, die gewijd was aan Museale calamiteiten en calamiteitenplanning. Hierbij werd een prachtige handleiding gepresenteerd, met de prozaïsche titel *Voor het kalf verdronken is. Handleiding voor het maken van een museaal calamiteitenplan*. Het boek werd een begrip, kortweg aangeduid met Het Kalf. Voor het eerst hadden de musea een houvast. In 1997 bracht de NMV vervolgens *Musave* op de markt, een handboek voor veiligheidszorg met een auditprogramma dat het museum helpt het niveau van beveiliging in kaart te brengen. In 2000 kwam nog een verbeterde versie uit.

Deltaplan

Voor een deel hing deze belangstelling voor veiligheidszorg waarschijnlijk samen met het Deltaplan voor het Cultuurbehoud. Het Deltaplan was ontstaan na een vernietigend rapport over het beheer en behoud in de rijksmusea dat de Algemene Rekenkamer in 1988 publiceerde. Het behoud van de collecties werd bedreigd door onvoldoende registratie, achterstanden in conservering en restauratie, en gebreken in de huisvesting. Het werd een politieke kwestie, en in 1990 diende Hans Dijkstal naar aanleiding hiervan een motie in. De toenmalige minister van WVC, Hedy d'Ancona, trok zich het wel en wee van de musea aan en besloot twee dingen: verzelfstandiging van de rijksmusea die onder de C van Cultuur vielen, en maatregelen om de collecties op orde te brengen. Het Deltaplan voor musea, archieven, monumenten en archeologie duurde tien jaar, van 1991 tot 2000. Van overheidswege werd er 150 miljoen euro aan besteed.

Vandalisme

Een flink aantal incidenten en calamiteiten in de jaren tachtig en negentig heeft zeker ook bijgedragen aan de groeiende belangstelling voor risicobeheer. Ik noem er een aantal, u herinnert ze zich misschien nog wel. Eerst een paar voorbeelden van beschadiging. De ernstigste vormen van vandalisme zijn breed uitgemeten in de pers. De aanslagen op de schilderijen van Barnett Newman: *Who's afraid of Red, Yellow and Blue III* werd in het Stedelijk in 1986 met een mes bewerkt. De omstrede 'restauratie' ervan werd door sommigen ook als een daad van vandalisme beschouwd. Dat dit schilderij agressie oproept was al eerder gebleken, in 1982 in Berlijn toen een andere versie, *Who's afraid of Red, Yellow and Blue IV* werd

toegetakeld. Ook zijn *Cathedra* moest het ontgelden, wederom in het Stedelijk Museum.

Maar ook oude kunst werd slachtoffer van boosheid en verwarring: in 1990 was er de zuuraanval op de *Nachtwacht*, en in 1995 spoot een 67-jarige man uit Papendrecht een oplosmiddel op twee schilderijen in het Dordrechts Museum. Dezelfde man had zes jaar tevoren al tien schilderijen in het Dordtse museum kapot gesneden. Recent was er nog de aanval op het schilderij van Bartolomeus van der Helst, in het Rijksmuseum.

Kunstdiefstal

Twee kunstdiefstallen die in de jaren tachtig voor grote opschudding zorgden, waren die in het Stedelijk, waar een Cézanne, een Jongkind en een Van Gogh gestolen werden, en in het Kröller-Müller Museum, waar dieven met drie Van Goghs aan de haal gingen. De torenhoge bedragen die in die jaren voor Van Goghs schilderijen werden betaald, maakten dat vooral zijn werk begeerd werd. In 1991 werden er nog eens twintig schilderijen uit het Van Gogh Museum ontvreemd. Al deze gestolen waar werd gelukkig ook weer teruggevonden. Dat is helaas (nog) niet het geval met de twee schilderijen van Van Gogh die in 2002 via een ladder en een touw uit het museum werden gehaald. Ook van de diamanten en juwelen die uit het Museum zijn gestolen, is niets meer vernomen, net zomin als van de gouden VOC-staaf die op klaarlichte dag uit een vitrine van het Koninklijk Penningkabinet werd gegraaid. De inbraak in het Westfries Museum in Hoorn staat ons ook nog helder voor de geest.

Brand

Verdwenen is ook de unieke wagencollectie uit het Openluchtmuseum, door brand wel te verstaan. Deze collectie was in januari 1995, toen de rivieren dreigden te overstromen, hals over kop weggehaald uit het depot in Tiel, en tijdelijk ondergebracht op het museumterrein, in de schuur van de Oldambster boerderij uit het Groningse Beerta. In november van dat jaar brandde de boerderij af, met het interieur en de hele collectie die in de schuur was opgeslagen.

Ik heb het nog steeds over incidenten in de jaren negentig – de recente branden in het Armando Museum, het Schutterijmuseum en de TU Delft zullen vandaag nog vaker ter sprake komen.

Water

Als er bij brand objecten gespaard zijn, is er nog altijd de schade van roet en bluswater. Nederland Waterland heeft op het gebied van waterschade ook genoeg te melden. Ondergelopen kelders, lekkende daken, gesprongen leidingen. Ronduit dramatisch was het ondergelopen streekarchief in Wijk bij Duurstede, waar door falende installaties de kelder volledig is ondergelopen. Zoals meestal het geval bij calamiteiten, gebeurde dit midden in de nacht. De overstroming kwam aan het licht doordat het water zo hoog kwam dat het de brandmelder bereikte – de kortsluiting zorgde voor de melding.

Onderzoeken

Deze en andere incidenten maakten duidelijk dat er meer preventie nodig was; zowel in het veld als bij de beleidsmakers groeide dit besef.

Verontrusting over de toename van incidenten was aanleiding voor een onderzoek in 1992 naar de kwaliteit van beveiliging van de musea. Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Directie Criminaliteitspreventie van het Ministerie van Justitie. 352 grote en kleine musea werden benaderd, waarvan maar liefst 70% respons gaf. De belangrijkste bevindingen waren dat de 'organisatorische' aandacht voor veiligheidszorg in de musea slecht ontwikkeld was, en dat er weinig aandacht was voor standaardprocedures bij incidenten, sleutelbeheer en uitleenbeleid. Over een periode van vijf jaar bleek dat er bij 34% van de musea iets gestolen was uit de expositieruimte, bij 14% was er ingebroken, en enkele musea meldden diefstal uit depot. Kanttekening hierbij was dat de musea naar eigen zeggen hun registratie aardig op orde hadden, maar dat controle op aanwezigheid van de objecten nauwelijks plaats vond. Een kwart had met vernieling te maken gehad, en 4% met brand. Hoog scoorden ook de technische problemen: 56%, en het onwel worden van personen, waar maar liefst 21% van de musea mee te kampen had.

In 2000 werd, na vragen in de Tweede Kamer, in opdracht van het Ministerie van OCW een onderzoek uitgevoerd naar criminaliteit en preventie in de musea. De aanpak was anders dan die van het onderzoek van het Ministerie van Justitie acht jaar tevoren, waardoor een vergelijking moeilijk is. Niettemin bleek ook hier dat de problemen nog niet uit de wereld waren. Van de 227 musea die hadden meegewerkt aan het onderzoek, waren in 1999 (dus in slechts één jaar) bij 35 musea 157 tentoongestelde objecten vermist, en 57 uit de depots. Bij 67 musea waren maar liefst 161 tentoongestelde objecten beschadigd.

Eveneens in 2000 publiceerde de Inspectie Cultuurbezit (later opgegaan in de Erfgoedinspectie) een inventarisatie van het risicobeheer in twintig verzelfstandigde rijksmusea. De belangrijkste conclusie van dit rapport was dat slechts drie van de twintig musea een volledig calamiteitenplan voor de collectie hadden. Op grond van de bevindingen van deze twee laatste rapporten stelde de Staatssecretaris voor Cultuur, toen nog Rick van der Ploeg, dat de verzelfstandigde musea een calamiteitenplan speciaal voor de collectie moesten schrijven. Die verzelfstandigde rijksmusea beheren immers nog steeds rijkscollecties. Voor het eerst werd het nu verplicht gesteld dat er ook voor de collecties beschermende maatregelen getroffen werden.

Haagse pilot

Een belangrijke ontwikkeling was ook nog de 'Haagse Pilot', geïnitieerd door het ICN. Het was de voorloper van de landelijke netwerkaanpak, waar collectiebeherende instellingen (dus niet alleen musea maar ook archieven, bibliotheken) met elkaar en in samenwerking met politie en brandweer hun calamiteitenplannen schreven. De afronding van dit pilot project was in 2003 met het succesvolle congres *Glamour for Safety & Security*, waar het ICN de nieuwe Handleiding presenteerde voor het maken van een calamiteitenplan voor de collectie. Inmiddels zijn er 60 regio's in ons land al dan niet al klaar met het samenstellen van hun plannen.

21^e eeuw

Zo jong als de 21^e eeuw nog is, zijn er toch ook al heel wat incidenten geweest. De inbraak in het Van Gogh Museum met de diefstal van twee schilderijen, en de diamantenroof in het Museon riepen bij het Ministerie vragen op over de weerbaarheid van de buitenschil. Hoe gemakkelijk is die eigenlijk doordringbaar, en zijn er standaardnormen voor? Met andere woorden: hoe goed is de fysieke bescherming van de musea die rijkscollecties beheren? Om deze vragen te beantwoorden werd een onderzoek ingesteld bij drie verschillende musea. De belangrijkste conclusie was dat er geen standaardnormen voor de beveiliging van een museum bestaan – er zijn wel deelnormen, zoals SKG-normen voor sloten of gecertificeerde apparatuur, maar de beveiliging van een museum is toch maatwerk. Alle musea zijn immers verschillend: het gebouw is gloednieuw of het is een historisch monument; het ene museum ligt midden in het oude centrum, het andere in een nationaal park, het derde naast een ambassade. Ook de collecties zijn uiteenlopend van karakter, materiaal, waarde, en kunnen een specifieke bescherming nodig hebben.

De weerbaarheid van de buitenschil en daarbij een goede detectie zijn natuurlijk niet de enige factoren die tellen. Bouwkundige en elektronische maatregelen moeten ingebed zijn in een goede organisatie: een helder beleid en duidelijke procedures.

Integraal beveiligingsplan

Op basis van deze bevindingen en een inventarisatie van de verzelfstandigde rijksmusea werd besloten dat zij subsidie konden krijgen voor een integraal beveiligingsplan. Met integraal wordt meer bedoeld dan alleen een bedrijfsnoodplan en een calamiteitenplan voor de collectie. Het gaat om preventieve maatregelen ter bescherming van publiek en personeel, gebouwen en collecties, inclusief de registratie, data en archieven. Het moet integraal onderdeel uitmaken van het beleid van het museum en de hele museale organisatie betreffen. De veiligheidszorg moet dan ook hoog in de organisatie belegd zijn. En, eerst van al: aan het integrale plan moet een gedegen risicoanalyse vooraf gaan.

Al deze ontwikkelingen overziend kun je stellen dat het beroep is geprofessionaliseerd. Suppoosten zijn nu gediplomeerde beveiligingsmedewerkers, en Hbo-geschoolde facilitair medewerkers zijn in de plaats gekomen van de hoofden Technische Dienst. Ook de technische ontwikkelingen hebben een vlucht genomen: er is RFID, irisherkenning, intelligente camera's... Maar het allerbelangrijkst is het toegenomen besef van de noodzaak van een goede preventie.

Onderdeel van een integraal beveiligingsplan is ook *weten* wat je in huis hebt: als er geëvacueerd moet worden, moet een museum, maar natuurlijk ook een archief of een bibliotheek, een prioriteitenlijst klaar hebben liggen en weten wat zich waar bevindt. Bij de brand in de TU Delft zijn bijvoorbeeld wel stoelen en modellen geëvacueerd, maar het archief van de TU is bijna verloren gegaan met de sloop van het uitgebrande gebouw. Op aandringen van de Erfgoedinspectie is het alsnog in veiligheid gebracht, maar pas dagen na de brand en in niet al te beste conditie.

Het is dus van belang dat het museum (of welke collectiebeherende instelling dan ook!) bij het schrijven van het integrale plan met de brandweer in contact treedt, zodat ook de brandweer op de hoogte is van het belang van het cultureel erfgoed dat zich daar bevindt. Tijdens de brand (of de overstroming) kan dan bezien worden hoe die bestreden moet worden en wat er eventueel nog te redden is. Het gaat dus om samenwerking, van tevoren, bij het uitwerken van de preventieve maatregelen, en tijdens een brand.

En, als laatste, stel dat er twee gebouwen in brand staan, het ene een monument, het andere niet. Kan het een overweging zijn om prioriteit te geven aan het historische monument?

Het belang van deze dag ligt voor mij vooral in het uitwisselen van kennis tussen de verschillende partijen – brandweer en culturele instellingen. Als we beter van elkaars werk op de hoogte zijn, en er meer wederzijds begrip is, kan het erfgoed hier alleen maar baat bij hebben. Nog mooier zou het zijn als we vandaag de eerste stappen naar concrete afspraken kunnen zetten...